

ЭКПОРТ ЖАРАЁНЛАРИНИ ЯНАДА СОДДАЛАШТИРИШ ВА ТЕЗЛАШТИРИШДА ЮК-КУЗАТУВ ҲУЖЖАТЛАРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ (электрон инвойс ва СМГС мисолида)

А.Шадманкулов

Божхона институти кафедра бошлиғи, и.ф.н., доцент;

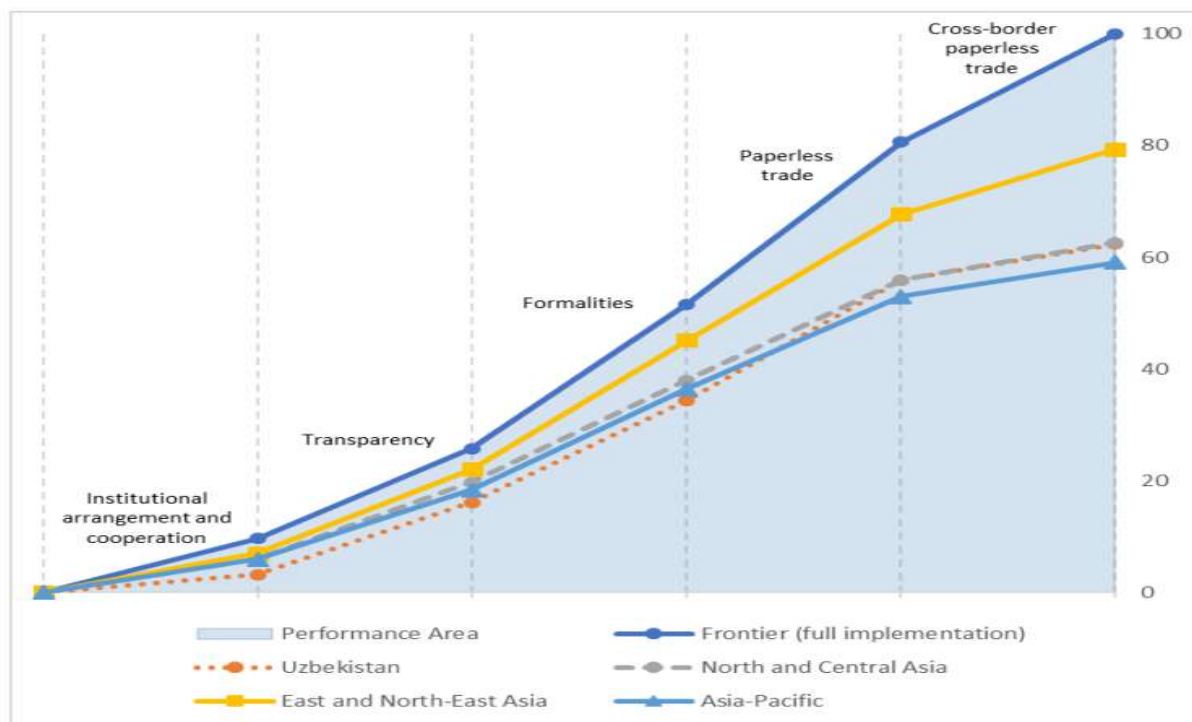
Н.Рахмонова

Божхона институти ўқитувчиси (r.r.nargiza@umail.uz)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8081287>

Ўзбекистонда ҳам халқаро савдо жараёнларини рақамлаштириш борасида сўнгги йилларда кўплаб ислохотлар амалга оширилди: БЮДни божхона органига юбориш, расмийлаштириш, товарга оид сертификатларни олиш ва бошқалар тўлиқ рақамлашган. Аммо, бугунги кунда ташқи савдо юқларига оид юк-кузатув ҳужжатлари (накладной, инвойс ва б.) қоғоз нусхада расмийлаштирилмоқда ва уларнинг электрон нусхалари божхона ва бошқа назорат қилувчи органларга тақдим этилади. Иқтисодий жараёнларнинг жадал суръатларда ривожланиб бораётганлиги бу каби ҳужжатлари рақамлаштиришни ва бу орқали экспорт-импорт жараёнларини янада тезлаштиришни тақозо этмоқда.

БМТнинг Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific - ESCAP) экспертлари томонидан 2019 йилда Ўзбекистоннинг трансчегаравий қоғозсиз савдога тайёрлиги баҳоланган [4].

1-расм. Ўзбекистон Республикасининг трансчегаравий қоғозсиз савдога тайёрлиги бўйича кўрсаткич таҳлили (2019 йил) [4]

Халқаро экспертлар томонидан Ўзбекистонда экспорт-импорт жараёнларининг рақамлашганлиги 60 % баҳоланган (1-расм). Унга кўра, Ўзбекистон сўнгги йилларда ташқи савдони соддалаштириш ва енгиллаштириш борасида анча ишлар амалга оширилганлиги, шунингдек, келгусида савдодаги харажатларни янада камайитириш, савдога оид жараёнларни янада соддалаштириш ва рақамлаштириш орқали ўзининг рақобатбардошлигини ошириши мумкинлиги таъкидланган.

Ушбу йўналишдаги ишларни янада ривожлантириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2022 йил 17 февралда “Божхона тизимини янада ислоҳ қилиш ва коррупциядан ҳоли соҳага айлантириш масалалари” бўйича устувор вазифаларга бағишлаб ўтказилган йиғилишда [2] темир йўл, авиа ва автомобиль транспорти орқали амалга оширилаётган экспорт ва импорт жараёнларидаги барча қоғоз ҳужжатлардан тўлиқ воз кечиш, уларни рақамлаштириш вазифалари белгилаб берилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 апрелдаги “Божхона маъмурчилигини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-122-сонли Фармони билан тасдиқланган 2022-2023 йилларда божхона расмийлаштирув жараёнларини рақамлаштириш бўйича “Йўл харитаси”да импорт товарларининг юк-кузатув ҳужжатларига божхона ходимлари томонидан муҳр ва штамп қўйиш амалиётини рақамлаштириш орқали бекор қилиш белгиланган.

Ушбу Фармон билан экспорт йўналишидаги темир йўл вагонларини электрон буюртма қилиш ва импорт товарлари ҳужжатларини электрон қабул қилиш имкониятларини яратиш мақсадида “Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг ахборот тизимларини “Ягона дарча” божхона ахборот тизимига интеграция қилиш режалаштирилган.

Бизнинг фикримизча, ушбу режалар темир йўлларда ташиладиган товарларга оид юк-кузатув ҳужжатларни рақамлаштириш ва қоғоз билан расмийлаштириладиган ҳужжатлардан воз кечиш орқали эришиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

Ҳозирда “Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг Ягона ойна ахборот тизимида темир йўл вагонларини онлайн буюртма қилиш ва онлайн тарзда накландой (СМГС) шакллантириш имконияти мавжуд. Аммо ушбу имкониятдан бугунги кунда Ўзбекистон ичидаги ташувлар учун қўлланилмоқда.

Тадқиқот давомида мамлакатимиздаги йирик экспортёр ташкилот “Навоийазот” ОАЖ ўрганилди. Ушбу ташкилот томонидан ички ташувларда йилига ўртача 12 000 та вагонда юклар ташилиб, ҳозирда ички ташувлар учун “Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг ягона ойна ААТ орқали электрон СМГС шакллантирилмоқда. Ушбу ташкилот томонидан йилига ўртача ички ташувлар учун 12 000 та, экспорт учун 7 500 та СМГС расмийлаштирилишини, 1 дона қоғоз нусхадаги СМГСнинг нарҳи ўртача 15 000 сўмни ташкил этишини инобатга олсак, ушбу ташкилот юкларини ташишга қоғоз накландой учун йилига ўртача 300 млн. сўм маблағ харажат қилинади.

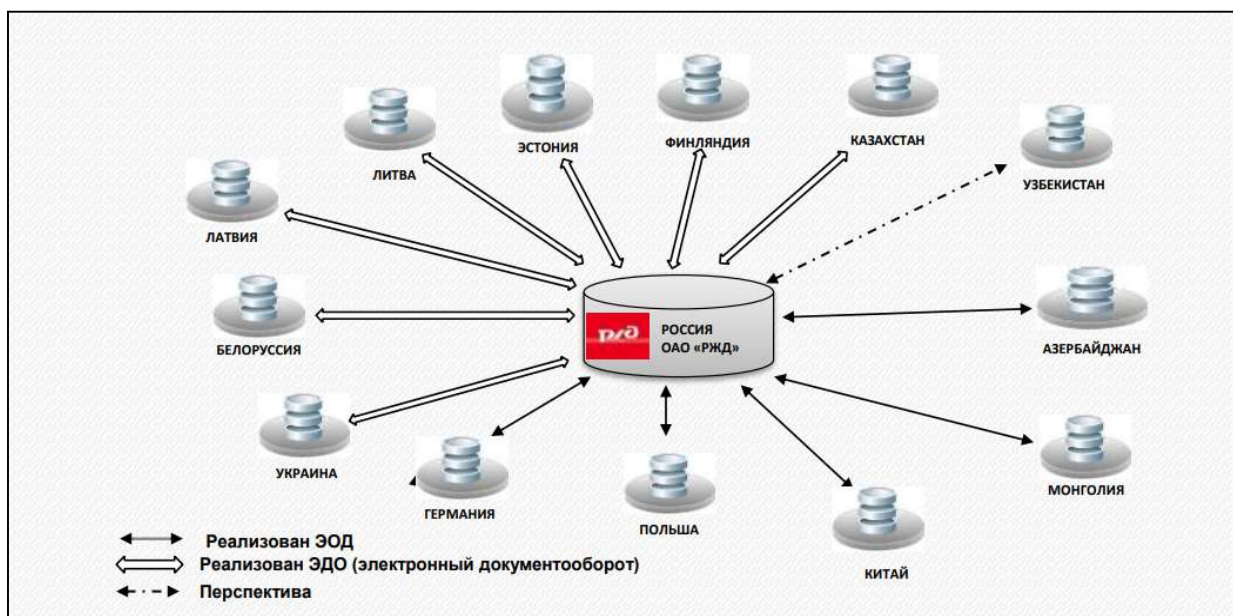
Бундан ташқари СМГСда кўп йўл қўйиладиган техник ва орфографик хатоликларни қоғоз накландойга нисбатан электрон СМГСда бир мунча осон ва тезроқ тузатиш мумкин.

Ҳуқуқий асос: СМГС келишувининг 15-моддасида қоғоз ёки электрон бўлиши мумкинлиги белгиланган. [1]

Бугунги кунда бир қатор ривожланган давлатларнинг экспорт, импорт ва транзит ташувларда электрон СМГСдан фойдаланиш тажрибаларини мисол тариқасида кўриб чиқиб таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Жумладан:

Россия Федерацияси Федерал божхона хизматининг 2015 йил 1 июндаги 1035-сонли буйруғига [10] асосан, 2017 йилдан бошлаб темир йўлларда амалга ошириладиган халқаро ташувларда электрон юк-кузатув ҳужжатларини қўллаш жорий этилган.

Қуйидаги расмда Россия Федерацияси темир йўллар ташкилоти юк-кузатув ҳужжатларини ва маълумотларни электрон алмашишда бошқа давлатлар билан ҳамкорлиги келтирилган (2-расм). Ушбу расмдан кўришимиз мумкинки, Россия, Қозоғистон, Финландия, Эстония, Литва, Латвия, Белоруссия, Украина давлатлари темир йўл ташкилотлари ўртасида ҳужжатларни электрон алмашилиши йўлга қўйилган. Россия, Германия, Польша, Хитой, Монголия, Озарбайжон давлатлари ўртасида темир йўлларда ташиладиган товарлар тўғрисида электрон маълумот алмашилади.

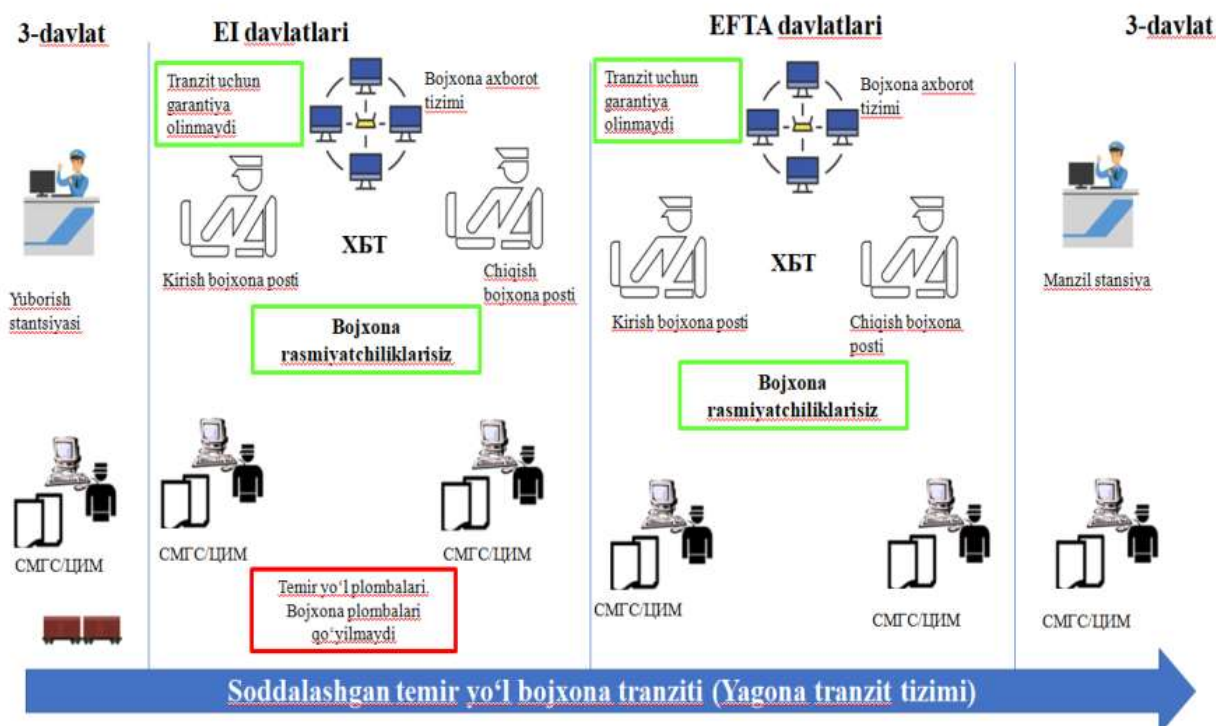

2-расм. Россия “Темир йўллари” ОАЖнинг халқаро ташувларда бошқа давлатлар билан ҳамкорлиги схемаси [5]

Агар Ўзбекистон ҳам юқоридаги давлатлар билан СМГС ҳужжатларини электрон алмашишни йўлга қўйса (бунинг учун аввало экспорт товарлар учун СМГСни электрон шакллантиришни йўлга қўйилиши талаб этилади), мамлакатимизга темир йўл транспортида кириб келаётган товарларнинг юк-кузатув ҳужжатини улар амалда божхона чегарасига етиб келгунларига қадар олишимиз ва ушбу маълумотларни хавфларни бошқариш тизими орқали қайта ишлаб, хавф даражаларини аниқлаб, товар етиб келгач божхона назоратининг қандай шаклини қўллаш юзасидан қарор қабул қилиш имкониятига эга бўламиз. Шунингдек, импорт товарларининг СМГСларини олдиндан электрон олиниши уларнинг қоғоз нусхаларидан воз кечилишига имкон яратади. Натижада Ўзбекистон Республикаси Президентининг

2022 йил 27 апрелдаги ПФ-122-сонли Фармони билан берилган топшириқ (импорт товарларининг юк-кузатув ҳужжатларига божхона ходимлари томонидан муҳр ва штамп қўйиш амалиётини рақамлаштириш орқали бекор қилиш) ижросини таъминлашга замин яратилади.

Темир йўл ташувларида электрон ҳужжатлардан фойдаланадиган яна бир неча илғор тажрибаларга эътибор қаратсак, ЕИ давлатлари учинчи давлатларга товарларни экспорт қилганда ёки импорт жараёнларида электрон СМГС/ЦИМ қўлланилади (3-расм).

3-расм. ЕИ ва учинчи давлатлар ўртасида темир йўлда ташиладиган транзит товарлар тўғрисидаги маълумотларни алмашиш схемаси [9]

Белоруссияда ҳам ташқи ташувларда электрон ҳужжатлардан фойдаланилади. 2016 йилдан Россия ва Беларуссия ўртасидаги темир йўл транспортида ташиладиган товар айланмаси деярли 100 % қоғозсиз-электрон шаклда амалга оширилган.

- 2016 йилдан Россия-Литва-Белоруссия йўналишидаги (ва қайтиш йўналишидаги) бўш темир йўл юк вагонлари электрон накладной асосида ҳаракатланиши йўлга қўйилган. [6]

Электрон ҳисобварақ фактура (инвойс)ни жорий этиш юзасидан, ташқи савдода товар ва транспорт воситаларининг божхона расмийлаштируви, шунингдек, улар устидан божхона назорати таъминлаш, божхона тўловларини ундириш, ишончли божхона статистикасини юритиш ҳамда хавфни бошқариш тизимини қўллашда инвойс ҳужжати муҳим аҳамият касб этади.

Кўпгина давлатларда шартномалар ўрнига юк-кузатув ва ҳисоб-китоб ҳужжати сифатида инвойсдан, шу жумладан электрон инвойсдан фойдаланилади. Электрон инвойдан фойдаланиш қоғоз нусхадаги инвойсдан фойдаланишдан кўра 60-80 %гача ҳаражатларни тежайди. [11]

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 25 июндаги “Ўзаро ҳисоб-китоблар тизимида электрон шаклдаги ҳисоб-варақ-фактуралардан фойдаланишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 522-сонли қарорида электрон ҳисобварақ-фактуралар товарларнинг экспорт ва импорт тарзида етказиб берилишини расмийлаштирилишида тадбир этилмаслиги белгилаб берилган.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни инобатга олган ҳолда, қуйидаги хулосага келиш мумкин:

биринчидан, ташқи савдо юкларини ташишда қўлланиладиган ҳужжатлардан СМГС ва инвойсни электрон шаклга ўтказишга зарурият пайдо бўлмоқда;

иккинчидан, Ўзбекистоннинг юқори даражадаги савдо ҳамкорлари бўлган давлатларда (Россия, Хитой, Туркия, Эрон, Қозоғистон) халқаро юк ташувлар кўламини ошириш ушбу жараёнда қўлланиладиган ҳужжатларни электронлаштиришга бўлган талаби ошмоқда;

учинчидан, ушбу ҳужжатларни электрон шаклда қўлланилмаётганлиги Ўзбекистон экспорт ҳамда транзит салоҳиятига салбий таъсир қилмоқда, ушбу ҳужжатларни расмийлаштиришда ортиқча вақт ва харажат талаб қилинмоқда, шунингдек импорт товарлари тўғрисида товар амалда божхона ҳудудига кириб келишидан олдин маълумотга эга бўлиш имконияти кам;

тўртинчидан, ташқи савдо юкларини расмийлаштиришда уларни давлат чегара постларида узоқ вақт ушланиб қолинишига, натижада давлатни нуфузли халқаро рейтинглар (масалан: LPI)да ўз ўрнини яхшилашга ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда;

бешинчидан, республиканинг рақамли иқтисодиётга ўтиш баробарида ҳамда мамлакат электрон ҳукуматининг таркибий қисми бўлган халқаро ташувлар жараёнини рақамлаштириш, унда қўлланиладиган ҳужжатларни электрон шаклга ўтказиш кечиктириб бўлмас вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бизнинг фикримизча, халқаро савдода юк-кузатув ҳужжатларини рақамлаштириш борасида ўрганилган жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, Ўзбекистон шароитида қуйидаги чораларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- экспортга юбориладиган товарларга электрон ҳисобварақ-фактура (инвойс)ни жорий этиш. Ўзбекистон миқёсидаги олди-сотти жараёнлари электрон инвойс асосида амалга оширилаётганлиги боис миллий тадбиркорларда инвойсни электрон шакллантириш бўйича билим, кўникма, тажриба ва имкониятлар борлигини инобатга олиб, шунингдек, Россия, Қозоғистон каби асосий ҳамкор давлатларда ташқи савдода электрон инвойс қўлланилиши ва улар билан электрон тарзда ҳужжатларни алмашишни йўлга қўйиш имконияти мавжудлигидан келиб чиқиб, Ўзбекистонда халқаро юк ташишларда **синов** тариқасида электрон инвойсни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

- халқаро ташувларда фойдаланиладиган барча юк-кузатув ҳужжатларини “Ягона дарча” БААТ орқали инвойс асосида электрон шакллантириш имконини яратиш. Бунда ТИФ қатнашчиси товар тўғрисидаги маълумотларни фақат бир маротаба инвойсни шакллантираётганда дастурга киритади. Бошқа барча ҳужжатлар СМГСни ва аризалар (сертификатлаш ва бошқа назорат қилувчи органларга юбориладиган) ушбу инвойс асосида шакллантирилади ҳамда қўшимча маълумотлар билан тўлдирилади. Натижада бир товар тўғрисидаги маълумотларни турли ҳужжатлар расмийлаштиришда қайта-қайта дастурга киритиш олди олинади ва ортиқча харажатлар сарфи камайишига олиб келади.

- темир йўл транспортида ташиладиган товарларга оид юк-кузатув ҳужжатларини рақамлаштириш (электрон СМГС) тизимига ўтиш. *1-босқичда* экспортга мўлжалланган товарларни электрон СМГС орқали жўнатиш; *2-босқичда* асосий ҳамкор давлатлар билан электрон СМГСларни алмашишни йўлга қўйиш; *3-босқичда* импорт товарлари амалда мамлакатимизга етиб келгунга қадар улар тўғрисидаги юк-кузатув ҳужжатларининг электрон нусхаларини ҳамкор давлатлардан олиш натижасида импорт товарларининг юк-кузатув ҳужжатларига божхона ходимлари томонидан муҳр ва штамп қўйиш амалиётини рақамлаштириш орқали бекор қилиш;

Темир йўл транспортида халқаро ташувларни электрон тарзда амалга оширилиши учун кўпгина давлатларда муваффақиятли қўлланилган амалиёт – электрон накладной (СМГС) лардан мамлакатимиз ташқи савдо юкларини ташишда ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Маълумот учун: бугунги кунда Ўзбекистон ичидаги ташувларда электрон СМГСдан фойдаланилади.

Асос: СМГС келишувининг 15-моддасида СМГС қоғоз ёки электрон бўлиши мумкинлиги белгиланган [1]. Электрон накладнойдан фойдаланиш ва ҳуқуқий асослари “Functional and Legal Specifications for the Electronic CIM/SMGS Consignment Note”да келтирилган.

Электрон кўринишдаги СМГСни халқаро ташкилотлар шафелигида халқаро ташишларда қўллаш бўйича қўшни давлатлар билан ҳамкорликда синов тариқасида ўтказиш, мисол учун, Марказий Осиёда ИТ технологияси бўйича илғор ҳисобланган Қозоғистон билан биргаликда амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Фикримизча, юқоридаги таклифларни амалиётга жорий этиш орқали қуйидаги **натижаларга** эришиш мумкин:

- ТИФ қатнашчиси томонидан ягона тизим орқали (бир маротаба) юк-кузатув ҳужжатларини расмийлаштириш, шу жумладан вагон ва контейнерларни буюртма қилиши ва тегишли назорат қилувчи органларга (божхона, сертификатлаш органлари, транспорт компаниялари ва б.) юбориши ва онлайн тарзда жараёнларни кузатиш имкониятига эга бўлади;

- қоғоз нусхадаги ҳужжатларни сотиб олиш ва сақлаш харажатлари камаяди;

- ҳужжатларни электрон тарзда шакллантиришда ўрнатилган логистик назорат (логистический контроль) натижасида техник ва орфографик ҳатоликлар олди олинади;

- электрон ҳужжатлар электрон рақамли имзо билан тасдиқланганлиги сабабли, унга бегона шахслар томонидан қўшимча ва ўзгартиришлар китириш имконияти чекланади;

- товарларни божхона расмийлаштируви ҳамда божхона чегараси орқали товар ва транспорт воситаларининг божхона назорати бўйича сифатли ва тез расмийлаштируви амалга ошади, тирбандликлар олди олинади ҳамда божхона тизими фаолияти самарадорлиги ортишига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Соглашение о Международном железнодорожном грузовом сообщении (СМГС) от 01 ноября 1951 г.

2. Ўзбекистон Республикаси Ш.Мирзиёев. “Божхона тизимини янада ислоҳ қилиш ва коррупциядан холи соҳага айлантириш масалалари” бўйича йиғилиши. 2020 йил 17 февраль

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Марказий ва Жанубий Осиё: минтақавий ўзаро боғлиқлик. Тахдидлар ва имкониятлар” мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи;

4. UNESCAP “Readiness Assessment for Cross-Border Paperless Trade: UZBEKISTAN”, Bangkok, Thailand Copyright © United Nations 2019, 93 pages, page-3

5. Региональное совещание ЭСКАТО ООН - ОСЖД по гармонизации правил и положений для облегчения международных железнодорожных перевозок

6. Minutes of the Expert Meeting, Permanent Working Group for Coding and Informatics (04-05.09.2017, Warsaw)

7. “Механизм «единого окна» и информационные технологии в международном железнодорожном сообщении”, Астана, 20-21.12.2017

8. М.А.Гончар “Формирование электронного сервиса перевозок грузов по принципу «Одного окна»” статья, Актуальные вопросы и перспективы развития транспортного ч.

9. https://www.cit-rail.org/secure-media/files/documentation_en/freight/glv-cimsmgs/e-fb_cim-smgs_en_2016-01-01.pdf?cid=291691

10. Приказ ФТС России от 1 июня 2015 г. N 1035 "Об утверждении Временного порядка совершения таможенных операций в отношении железнодорожных транспортных средствперемещаемыхими товаров в международном грузовом сообщении при представлении документов и сведений в электронном виде"Приказ ФТС России от 01.06.2015 № 1035. Таможенные документы | Альта-Софт (alta.ru)

11. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-tamozhennyh-organov-v-sovershenstvovanii-vneshnetorgovyh-operatsiy-respubliki-uzbekistan>, мурожаат санаси: 23.05.2022 йил 1.06.2022 й